

Žmonių genealogijos ypatumai

Danielius Serapinas^{1,2}, Diana Bekasėnė²

¹LSMU MA Genetikos ir molekulinės medicinos klinika

²Mykolo Romerio universitetas

Reikšminiai žodžiai: genealogija, protėviai, giminystė, istorija.

Santrauka. Analizuojant žmogaus genomą, DNR struktūras, svarbu pažvelgti ir į žmonijos praeitį, į žmogaus atsiradimo istoriją. Nuo senų laikų žmonės intriguoja jų pačių kilmę. Todėl greta istorijos mokslo gyvuoja ir genealogija – žmogaus ar jo giminės šaknų ieškojimas. Genealogija plačiau prasme – tai istorijos mokslo šaka. Ieškoti savo giminės šaknų žmonės skatina pačios įvairiausios priežastys – tikimybė, jog bus rasta sąsajų su kilmingaisiais, giminystės su talentingais asmenimis ar tiesiog noras sužinoti prosenelių gyvavimo istoriją.

Genea iš graikų kalbos išvertus reiškia giminė, *logos* – mokslas. Profesionali genealoginius medžius pradėta sudarinėti tik XVIII a. pabaigoje ir IX a. pradžioje. Tai buvo susiję su turto paveldėjimu, todėl genealoginius medžius galėjo leisti sau sudarinėti tik aristokratai. Markas Tvenas yra pasakęs „*Kam mokėti pinigų, norint atsekti savo šeimos medį? Eikit į politiką, ir jūsų oponentai tai padarys už jus.*“

2007 m. Lietuvoje įkurta Lietuvos genealogijos ir heraldikos draugija (LGHD), kuri tyrinėja, sudarinėja genealoginius medžius, konsultuoja asmenis, išduoda kilmės liudijimus, kaupia genealoginių duomenų bazę, kuria virtualųjį archyvą. 2013 m. birželio 26 d. sudarytas Lietuvos genealogijos ir heraldikos draugijos dokumentų patikros (LGHD DP) komisijos darbo reglamentas, kuriame nurodoma, kad „Kiekvieno žmogaus, šeimos, giminės istorija sudaro bendrą pynę – mūsų tautos praeitį“ [1], todėl svarbu domėtis protėvių šaknimis, savo šalies bei tautos istorija. LGHD DP komisija nagrinėja šeimų genealogines schemas, genealoginius medžius, juos tvirtina, registruoja piliečių prašymus, nagrinėja ir vertina kilmės liudijimams gauti pateiktus dokumentus. LGHD archyvai yra didelė pagalba žmonėms, norintiems sužinoti ir surinkti informaciją apie savo giminės istoriją.

Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA) yra didžiausia Lietuvos istorijos archyvinių dokumentų saugykla nuo XIII a. [2]. Archyvo

dokumentai yra svarbūs ir naudojami tenkinant Lietuvos ir daugelio užsienio valstybių institucijų bei piliečių poreikius. Itin išaugo socialinio teisinio, genealoginio pobūdžio paklausimų skaičius. 2001 m. sausio 1 d. prie Lietuvos valstybės istorijos archyvo buvo prijungtas Lietuvos centrinis metrikų archyvas.

Pastaruoju metu domėjimasis savo šaknimis Lietuvoje vis populiarėja. Anksčiau buvo itin svarbu ieškoti tik savo bajoriškos kilmės šaknų ir įrodymų, o dabar domimasi apskritai visa savo šeimos, giminės istorija ir praeitimi, nepaisant buvusios kilmės. Sovietmečiu buvo įprasta žiūrėti tik į ateitį, žinios apie praeitį buvo nepasiekiamos dėl genealoginių šaltinių neprieinamumo. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, situacija pasikeitė. Didikų, bajorijos istorija ir genealogija tapo svarbi istorikams ir piliečiams – bajorų palikuonims. Genealoginiai tyrimai tapo populiarūs ir tarsi savaime būtinu dalyku. Šie tyrimai parodė didikus ir bajorus įvairiapusiškiau – kaip politikus, karius, mecenatus, mokslininkus, kultūros puoselėtojus ir kt. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) didikų, bajorų giminė ar jų šakų genealogijų chronologija apima nuo 1666 m. iki XX a. pradžios. Archyvuose yra pateiktos tiek didikų (pvz., Radvilų, Oginskių, Sapiegu, Tyzenhauzų), tiek lietuvių bajorų (pvz., Bytautų, Stulpinų, Paškevičių, Stankevičių ir kt.) genealogijos, taip

pat rusėnų (pvz., Valavičių, Sapiegu, Oginskių), vokiečių (pvz., Broel-Pliaterių, Tyzenhauzų), lenkų (Nagurskių ir kt.) bei totorių (Sobolevskių) kilmės giminė. Dauguma genealoginių medžių buvo sudaryta norint įrodyti didikams ir bajorams savo bajorišką kilmę (XVIII a. pab. – XX a. pr.). Tačiau į sudarytus genealoginius medžius būtina žiūrėti kritiškai, kadangi ne visi yra tikslūs – trūksta žinomų kai kurių giminės atstovų arba net kelių kartų. Sudaromų medžių tikslumą ir jų dydį lėmė kiekvienos giminės sukauptų ir išsaugotų senų dokumentų apie giminę kiekis bei finansinės asmenų galimybės.

Šiuolaikinei kartai darosi svarbu identifikuoti save ne tik dabar, bet ir praeityje. Užsieniečiai savo praeitimi, genealogija domisi gerokai dažniau ir labiau nei lietuviai. Jiems tai labai svarbu, kadangi emigravimas į svečią šalį atskiria ir nutolina žmogų nuo jo tikrųjų giminės šaknų. Dėl šių priežasčių itin išpopuliarėjo genealoginis turizmas, kuris supažindina asmenį su tam tikrais objektais, tiesiogiai susijusiais su konkrečia šeima, gimine. Tai nėra masinis turizmas, nes per vietas keliaujama pagal konkrečią šeimai sudarytą genealoginę maršrutą. Šeimai, kuri seka savo giminės istorinėmis pėdomis, gali būti įdomi vieta, kurioje gyveno, dirbo, mokėsi jų proseneliai, kokių profesijų atstovai jie buvo, vietovės, kuriose jie palaidoti. Genealoginis turizmas – tai

alternatyvi ir nauja turizmo atšaka, kurios esmė – praeities ir dabarties sujungimas, prisilietimas prie savųjų šaknų. Tai kelionė po vietas, kuriose kadaise gyveno jūsų protėviai.

Galima sakyti, kad būtent Amerikoje gyvenantys emigrantai ir jų palikuonys išpopuliarino genealoginį turizmą, kadangi JAV yra emigrantų šalis, žmonės nori žinoti ir grįžti ten, iš kur yra kilę. Airijoje, Škotijoje genealoginis turizmas išplėtotas geriausiai, kadangi iš šių šalių į JAV emigravo labai daug žmonių, ten jie sukūrė itin stiprias organizacijas, kurios skatina palaikyti ryšį su tėvyne. JAV Pensilvanijos valstijoje susikūrė internetinė Lietuvos globalinė genealoginė visuomenė [3] (angl. *Lithuanian Global Genealogical Society*) (toliau – LGGS), kurioje grupė žmonių dalijosi informacija apie savo lietuviškas šaknis, Lietuvos šeimų istoriją ir padėdavo atlikti genealoginius tyrimus.

GIMINYSTĖS TIPAI

Šeimos antropologai, nagrinėdami santuokos tikslumą, giminystės tipus ir jų kaitą, nustatė, kad dažniausiai santuoka priklauso nuo turtinių, valdžios santykių, „kraujo“ grynumo, identiteto ir kilmės [4]. Kilmė yra tikėjimas tam tikrais giminystės ryšiais, kurie perduoda tam tikrus charakterio, socialinio elgesio, protingumo, kultūringumo bruožus. Remiantis antropologija, išskiriami tokie giminystės tipai, kaip *kraujo giminystė* (ar tiesiog *giminystė*), *vedybų giminystė* ir pagal senąją visuomenę – *toteminė giminystė*. Kraujo giminystė – tai dviejų asmenų santykis, paremtas genetinė giminyste pagal bendrą kilmę, kilimą vienas iš kito arba giminyste per socialinį įsipareigojimą įvaikinant [5]. Kraujo giminystę galima suskirstyti į:

- genetinę giminystę pagal bendrą protėvį (pvz., pusbroliis su pussesere, dėdė ir sūnėnas, ir kt.);
- genetinę giminystę pagal kilimą vienas iš kito (pvz., motina ir dukterė; senelis ir anūkas; ir kt.);
- arba socialinę giminystę, atkurianti tėvų ir vaikų ryšius per socialinį įsipareigojimą įvaikinant.

Kraujo giminystė net ir kilusi per įvaikinimą sukelia teisingas pasekmes įstatymų numatytais atvejais, t. y. sukelia pareigą išlaikyti savo vaikus ir teisę į turto paveldėjimą.

Vedybų giminystė apima giminystę pagal savo paties arba artimo kraujo giminaičio santuoką. *Toteminiais giminaičiais* laikyti visi žmonės, priklausantys tam pačiam totemui.

LR CK išskiria dvi giminystės linijas: tiesioji ir šoninė. *Tiesioji giminystės linija* – giminystės ryšių sistema tarp protėvio ir jo palikuonių – tai proseneliai, seneliai, tėvai, vaikai, vaikaičiai, provaikaičiai ir t. t. *Šoninė giminystės linija* – giminystės ryšių sistema tarp giminaičių, kilusių iš bendro protėvio. Tokią sistemą sudaro broliai ir seserys, pusbroliai ir pusseserės, dėdės arba tetos ir sūnėnai arba dukterėčios ir t. t. *Artimaisiais giminaičiais* laikomi tiesiosios linijos giminaičiai iki antrojo laipsnio imtinai (tėvai ir vaikai, seneliai ir vaikaičiai), arba šoninės linijos antrojo laipsnio giminaičiai (broliai ir seserys). Giminaičiai galėtų būti skiriami į 3 kartas [6]:

- 1) pirmoji karta: tėvai, broliai ir seserys, palikuonys;
- 2) antroji karta: seneliai, anūakai, dėdės, tetos, dukterėčios, sūnėnai;
- 3) trečioji karta: pusbroliai ir t. t.

Šie santykių lygiai gali būti matematiškai apibrėžti. Santykių koeficientas gali būti naudojamas apibūdinti dviejų asmenų santykinį genų skaičių, pagrįstą protėvių kilme. Amerikos medicinos asociacija (toliau – AMA) rekomenduoja kiekvienam pacientui turėti šeimos medicininę istoriją. Rekomenduojama, kad informacija, reikalinga surinkti duomenims apie šeimos istoriją, medicinos praktikoje būtų nuolat atnaujinama.

Ši informacija turi būti surinkta, norint sužinoti visą šeimos medicininę istoriją, trijų kartų genealogiją. Realyje medicinos praktikoje ne visada yra surenkama ir naudojama šeimos istorija, todėl AMA siūlo naudoti šeimos istorijos klausimyną, kurį žmonės užpildytų būdami laukiamajame. Tam tikros šeimos situacijos gali sukelti klaidingas išvadas apie šeimos genealogiją. Pavyzdžiui, manoma, kad dalis žmonių turi neteisingai priskirtą tėvystę (angl. *mis-assigned paternity*). Tai yra labai svarbu DNR tyrimuose. Tokio pobūdžio testuose netyčia gali būti atskleista neteisingai priskirta tėvystė, todėl šiuo klausimu turėtų būti diskutuojama informuoto sutikimo metu prieš gaunant reikiamus mėginius. Dažnai asmenys nežino savo bendro protėvio ir šiuos giminystės ryšius jie gali iden-

tifikuoti būtent surenkant informaciją apie šeimos istoriją. Svarbus dėmesys turėtų būti skiriamas tokiems giminystės ryšiams, kaip įvaikinimas, įsėserių ir įbrolių santykiai. Surinkta informacija turi tiksliai atspindėti biologinius ir genetinius giminystės ryšius šeimoje.

GIMINIŲ SANTUOKOS

Šiandien pasaulyje paplitusios įvairios šeimos formos, todėl XX a. įteisinus žmogaus teisių apsaugą tarptautiniuose teisės norminiuose aktuose (konvencijose, deklaracijose, konstitucijose), pasikeitė daugelis normų, reguliavusių žmogaus socialinių gyvenimą. Daug dėmesio šiuose aktuose skiriama šeimos bei santuokos reguliavimo klausimams. Tokios santuokos sudarymo sąlygos, kaip amžius, veiknumas, draudimas tuoktis artimiems giminaičiams, monogaminės santuokos, pripažintinos klasikinėmis.

Populiacijoje pratęsiant giminę didelį vaidmenį vaidina santuokos, kurios gali būti atsitiktinės ir neatsitiktinės. Atsitiktinė santuoka – tokia santuoka, kuri sudaroma neatsižvelgiant į santuokos partnerio genotipą, apie jį sprendžiama iš fenotipo, t. y. partneris pasirenkamas atsitiktinai. Iš tiesų atsitiktinės santuokos yra retos, todėl, kad dažniausiai sutuoktinis pasirenkamas pagal ūgį, išvaizdą, intelekto lygį, odos spalvą ir t. t. Tokios santuokos vadinamos neatsitiktinėmis, arba *asortatyviomis*. Asortatyvumas yra teigiamas, jei santuoka yra labiau pagėdaujama su tokį patį požymį turinčiu asmeniu. Ligų atžvilgiu taip pat yra pastebimi tam tikri asortatyvumo požymiai, pvz., kurčnebylis savo partneriu dažniausiai pasirenka kurčnebylį.

Prie neatsitiktinių santuokų dažnai priskiriamos ir *giminių santuokos*. Pasaulyje gausu populiacijų, kuriose giminių santuokos yra itin dažnos, pvz., Anglijoje. Anglijoje nuo senų laikų žmonės mažai keliavo ne tik po pasaulį, bet ir po savo šalies tolimesnes teritorijas, todėl nuo senų laikų tuokdavosi vieni su kitais ne tik pusbroliai ar pusseserės, bet ir broliai su seserimis, ir šiose santuokose gimę vaikai dažniausiai turi įgimtų defektų [7].

Giminių santuokos ar santuokos tarp artimų šeimos narių yra svarbi problema genetiniame konsultavime. Genetinio konsultavimo metu yra sprendžiamos žmogaus problemos,

1 lentelė. Giminingų santykių tipai bei bendrų genų proporcija

	Dalis genų pasidalinimo
<i>Pirma karta:</i>	
• Broliai, seserys	1/2 (pusė genų bendri)
• Dizigotiniai dvyniai	
• Tėvai	
• Vaikai	
<i>Antra karta:</i>	
• Pusiau broliai-seserys	1/4
• Dėdės, tetos	
• Sūnėnai, dukterėčios	
• Antros kartos pusbroliai, pusseserės	
<i>Trečia karta:</i>	
• Pirmos kartos pusbroliai, pusseserės	1/8
• Pusiau dėdės-tetos (dėdės pusbrolis yra pusdėdė)	
• Pusiau sūnėnai-dukterėčios	

2 lentelė. Juridinis santuokos apribojimas esant tam tikro laipsnio giminynei Jungtinėje Karalystėje ir JAV

Santuoka	JK	JAV
Tikrųjų brolių-seserų	Neteisėta	Neteisėta (visose valstijose)
Tėvų-vaikų	Neteisėta	Neteisėta
Senelių-anūkų	Neteisėta	Neteisėta
Pusiau brolių-seserų	Neteisėta	Neteisėta (42 valstijose)
Dėdės (tetos)-dukterėčios (sūnėno)	Neteisėta	Neteisėta
Pusiau dėdės-dukterėčios (pusiau tetos-sūnėno)	Neteisėta	Neteisėta (18 valstijų)
Pirmos kartos pusbrolių-pusseserių	Teisėta	Neteisėta (30 valstijų)
Antros kartos pusbrolių-pusseserių	Teisėta	Neteisėta (N. Karolinos valst.)

susijusios su genetinė liga šeimoje ir jos pasikartojimo rizika. Santuokos tarp artimų biologinių giminaičių Vakarų visuomenėje yra nemėgstamos ir į jas žiūrima įtariai, tai atsispindi istorinėse ir religinėse nuostatose. Kai šeimoje yra sergama paveldima liga, giminių santuokos gali turėti stiprią įtaką rizikai ligą perduoti savo palikuonims.

Yra trys giminingų santuokų aspektai, į kuriuos būtina atsižvelgti norint atlikti genetinį konsultavimą. Pirmiausia svarbu tiksliai išsiaiškinti, kaip artimai vienas su kitu yra susiję du asmenys. Antra, kaip genetinės ligos rizika šeimoje gali veikti giminytės paplitimą. Ir galiausiai, kokia yra galimybė, kad šeimos abiejų narių žalingi genai gali būti perduoti vaikui, t. y. kad vaikas yra homozigotinis, paveldėjęs būtent iš šių genų. Pagrindinės giminių kategorijos ir bendrų genų dalis pateikiama 1 lentelėje.

Santuoka tarp pirmos kartos giminaičių yra griežtai draudžiama teisės ir socialinių papročių. Kraujomaiša tarp tėvo ir dukters, brolių ir seserų sukelia ypač didelių problemų. Santuoka tarp antros kartos giminaičių daugelyje šalių yra taip pat griežtai draudžiama, nors dėdžių ir dukterėčių santuokos yra leidžiamos kai kuriose Azijos bendruomenėse [7]. Jungtinėje Karalystėje ir JAV yra skirtingai vertinama pirmos ir antros kartų pusbrolių santuokos (2 lentelė).

Giminių santuokos griežtai draudžiamos tarp brolių ir seserų JAV visose valstijose, kitų kartų santuokos yra draudžiamos tik kai kuriose valstijose. Situacija Amerikoje pateikia keletą neatitikimų, nors keletas jų iš dalies buvo pakeisti, pvz., pirmos eilės pusbrolių ir pusseserių santuokos yra neteisėtos daugiau nei pusėje valstijų, o pusiau sūnėnų ir pusiau dukterėčių santuokos yra draudžiamos tik ketvirtadalyje valstijų. 11 valstijų galimos santuokos tarp pusiau brolių ir seserų. Šie faktai rodo, kad yra daug teisiųjų ir genetinių sunkumų, kas apima giminingų santuokų genetinį konsultavimą.

Kai giminių santuokose pasireiškia specifinės genetinės ligos ir dėl to gali kilti rimtų pasekmių norint pratęsti šeimą, asmenys turėtų pasverti socialinę naudą prieš genetinę riziką [7]. Visgi pasaulyje gausu uždarų populiacijų, kuriose giminių santuokos yra gana dažnos – t. y. Indijoje, Vidurio Rytų, Arabų šalyse ir kitose izoliuotose populiacijose. Šiuolaikiniame pasaulyje giminių santuokų vis tik mažėja, santuokos tampa vis labiau atsitiktinės.

APIBENDRINIMAS

Apibendrinant galima teigti, kad genealogija yra pagalbinė istorijos disciplina, tirianti giminių, šeimų ir atskirų asmenų istoriją bei nustatanti giminytės ryšius. Žmogaus genealogija, senųjų archyvų informacija suteikia žmonėms galimybę geriau pažinti savo giminės istoriją, šaknis bei sudaryti giminės – šeimos biologinius medžius.

PECULIARITIES OF HUMAN GENEALOGY

DANIELIUS SERAPINAS ^{1,2}, DIANA BEKASĖNĖ²

¹DEPARTMENT OF GENETICS AND MOLECULAR MEDICINE LITHUANIAN UNIVERSITY OF HEALTH SCIENCES

²MYKOLAS ROMERIS UNIVERSITY

Keywords: genealogy, ancestry, consanguinity, history.

Summary. Analyzing genome it is essential to describe the history of human development. From ancient times people are interested in their heritage. So parallelly to history sciences, genealogy, that analyzes human roots, is in high importance. Genealogy in some way is branch of history sciences. The reasons for people to look for their roots are very different: to find some relations with highborns, talented personalities or just to know better history of ancestry.

LITERATŪRA

1. Lietuvos genealogijos ir heraldikos draugijos Dokumentų Patikros (LGHD DP) komisijos darbo reglamentas, žiūrėti <http://www.genealogija.org/index.php/apie-mus/teisiniai-dokumentai/13-dokumentu-patikros-komisijos-reglamentas>
2. Lietuvos valstybės istorijos archyvas, žiūrėti http://www.archyvai.lt/lt/lvia_apie-mus/lvia_istorija.html
3. Lithuanian Global Genealogical Society, žiūrėti http://www.lithuaniangenealogy.org/about_us/index.html
4. Thomas Schweizer, Douglas R. White. Kinship, Networks and Exchange, Cambridge University Press, 1998.
5. Lietuvos Respublikos Civilinis Kodeksas, (3.130 str.).
6. Peter S. Harper. Practical Genetic Counselling 7th Edition, Hodder Arnold, 2010.
7. Modell B., Darr A. Genetic Counselling and customary consanguineous marriage, Nat Rev Genet. 2002; 3: 225-230.